

1900

Euskal-itz jostaldien Batzarrea

(Euskal-festen XIX-garren urtea)

ZUMAYA-KO ERRI ETA BERE SEME GOGOANGARRIEN
K O N D A I R A

Larogei pezetako sari bat eta bitezarra Zumayan irabazitako moldaera

Asiera

AZALKAYA: Historia est magistra vitæ.
Cic.

Denpora guzietan izandu dute erriyak beren jatorriya ezagutzeko deseo irazekiya. Aspaldi onetan lan asko egiri da gai ontan, batez ere gure probinzi goituan, eta beragatik dakigu zein jatorri siñalatua daukan eta zenbait eta zenbait eginde gogoangarri lenago estaldu eta obiratuta zeudenak agertu diran, bere kondaira moldatzeko. Baiñan oraindik, egiñak asko dirala, geiago egiñ lezake; ezta kondairalaren egitekoa beste batzuen beziñ laburra. Egunetik egunera, agertzen ditugu berri balio aundikoak. Batean da, lur pian gorderik zegoan arri landuak argi egiten diguna; bestian eche zar bateko pareta eta askotan laguntzen digute lan mota oetan, baztertu eta azturik dauden ezerez usteko paperak. Orregatik gure probinzi goituak (ezaguera aundiarekiñ) jarraituaz beste erri askoren bideari, ifiñi ditu bere alegiñ guziak bere kondaira apaintzeko;¹ eta bakar bakarrik palta da gizon jakintsu

(1) Adierazi nai degu, erri guztietako zuzelekuak zuzentzeko artu duan asmoa.

bat, borondate gogorrekoa lan au bere gain artuko duana eta diña dan bukaera emango diona.

Egia da, juan diraden urte oetan eskribatu diradela kondairarako lan balio aundikoak eta ez daukagula zergatik geigi mintzatu; baiña alaz ere egin dana, asko dalarik, oraindik utsuna larriak arkitzen dirade eta oiek bete eta estaltzera biurtu biar ditugu gure alegiñ guziak. Onerarako gauza egokigorik eztet ikusten ezpada, bakoitzak bere indarren neurrian zaticho bat esarri deiola, modu onetan noiz batian agertu gaitezen beste erriyen aurrian kondaira eskuetan degula, irakorten ditugula bere orrietan erriko eta erbeesteetako jendeak arritzeko moduko gertaerak.

Eta gai onetan argi aundiya egin lezake erriyaren asiera edo jatorriya ezagutzeak, bere seme leialen egindeak argitaratzeak, baita ere jakiteak oraingo izateko modua, zergatik kondairen barruan erorten diraden gauzarik eska¹ eta ezerezenak aia daude katigaturik bataz bestea eze, edozein utsegite naikoa izango litzake egindako lan guztiak beren indar eta balio guztiya galtzeko. Beste alde batetik, errezagoa da edozeiñentzako erri baten kondaira moldatzea guztiarena baño, bada bere gain artzen duan pi¹suba ezta aia larri eta neke gogorrekoa, nola ta izango litzakian baldiñ probinzi oso batena artuko baluke. Gañera obetogo ikusi eta billakindetuko ditu alde guziak, naiz ta illunak izan; gauzarik chikienetan bere begiak esarriko ditu eta itz batian egiazko kondaira apainduko du.

Ona emen, agerturik gure chikitasunian egin nai gendukeana. Borondatean eztet uste iñork izabaziko digunik. ¡Nork lezakean iduki neurri orretan beste gañerako biar biarreko indar eta jakinduriya lan au azkenengo mallaraño eramateko!

Jayorriya

Irakorten baditugu gure erriko kondairak ikusiko degu, probinzi onetako erririk geienak asi ziradela bildu eta erriyak konpontzen, guchi gora bera, denpora batian.¹ Mugitu ziraden onetara, zergatik sosegurik etzeukaten zeuden lekuetan, bada apartaturik bataz besteak eta ezeren laguntasunik gabe beren etsayi kontra egiteko, askotan gerta oi zan gelditzea miseri gogorrean. Ezaguturik Erregeak, jendearen iza-

(1) Erderaz «Edad Media» deritzayon denporetan.

te triste eta penagarriya, iñoiz ere etzuten ukatu izan bere mendekua-
ren erregua, eskatzen zutenian erriyak ondekidatzeko ¹ eskubidea, eta
modu onetan bildurik len sakabanatuta zegon jendea eta egiñik beren
bizitza eta echeak eskudatzeko modua, asiera izan zuten erririk geie-
nak. Orregatik gertatzen da, erriyaren kondaira moldatzean, lenengo
gure eskuetan erorten dan agerkaia beren jatorria ezagutzeko izan oi
dala, denpora onetako paper edo agiria, au da Erregeak emandako es-
kubidea erriya ondekidatzeko.

Baiña, onezaz bakarrik ez dira betetzen kondairalaren desioak. Ja-
yotzen zaizka bere buruban beste pensamentu mota asko, eta sarturik
aurreko eunkidetako illuntasunian, ateratzen ditu oraingo egunetako
argi dizdiadira, lenagoko izateko modua. Gertatzen da kondairarekiñ,
gizonen artian pasa oi dana. Jakiñagatik oek, zeintzuk diraden be-
ren gurasoak eta benturaz baita ere iru edo lau jatorriz aurrekoak,
alaz ere ez dirade betetzen beren desioaren neurriak alik eta ezagutu
arte familiaren burubak, lenengotik asi eta azkenengorano, aditzera
emateagatik zeñen jatorri siñalatua dakarten. Ori berbera egiñ nai
genduke lancha au moldatzean; nekazariak lurra maniatzen duanian
egiten duana egitea, auda, jaso lurra azpiko aldetik gora, guziya
agertu dediñ kondairaren zeru garbi eta laño gabekora.

Begiratzen degunian, noiztik dakarren Zumaya-k bere jatorria,
lenengo arkitzen degun papera da 14-garren eunkidan Alfonso VI-
garrenak emandakoa. Orregatik bere aurreko utsun au, bete biar degu
nolabait; eta naiz aurkezten ditugun arrazoiak ez badute kondairak
iduki biar duan indar eta sustraya, ez ditugu urruindu biar, bada lan
giñsa oetan guztiak balio du, nola ta nasten ez diraden ziur dakizkigu-
nak, dudatzen ditugunakiñ.

Oarkera oek adierazi ondorean, esango degu, 1347-garren urtean
Errege Alfonso VI-garrenak Valladolid-en emandako chartel edo agiriaz
ondekidatu edo fundatu zala Zumaya-ko erriya. Paper onek agertzen
duanez lenagotik zeuden alderdi aietan bizi lagunak *Seaz-ko* lurretan,
baiña nola bere biztanleak zeuden mendi muño batean eta biziro apar-
taturik, eskatu zioten len izendatutako Erregeari eskubidea erri bat
jasotzeko Zumaya zeritzayon parajea, eskudatu zitezen inguru aietan
zebiltzan gizon gaiztoetatik. Ona emen bere itzak euskarara itzulita: ²

(1) Fundar.

(2) Por cuanto nos fué dicho que los omes fijosdalgo y labradores de
Seaz, que es en tierra de Guipúzcoa, nuestros vasallos, estaban derrama-

«*Esanik guri (dio Alfonso VI-garrenak len aitaturako paperean) Seazko nekazari eta gizasemeak, zeña dan Gipuzkoan, daudela zabaldurik eurak eta beste asko, mendi eta eremuetan, eta gaitz eta kalte asko egiten dizkatela gizon batzuek, eta arrazoi orregatik eskatu digute mesedia, agindu dezagula alchatzeko erri bat non bizi zitezkan gure serbizioarako, Zumaya esaten dioten lurrian*». Emen-dik agertzen da garbiro, aspalditik zeukala erri onek izatea, eta Errege Alfonso VI-garrenak etzuala besterik egiñ baizik legearen aurrerako indarra ematea. Eztet uste duarik egon lezakeanik gai onetan; baiña baldiñ egongo balira ere, beste paper batek kenduko dizkigu. Da au Sancho IV-garrenak 1292-garren urtian emandakoa, eta itz egiten du Zumaya-ko Santa Mariako Eleizaren gaiñian. «*Orregatik (dio paper onek) on eta mesede egiteagatik Santa Maria Ronzesballes-ko bapilde eta bere buruari eta gure animaren limosnarako eta gure pekatuen barkaziorako, ematen diegu Santa Marin Zumayako Bakartegia, zeña dan Gipuzkoan, bere mendi, iturri, ibai, lar-mendeko ¹ eta berari tokatzen zaizkan eskubide guztiak*».² Du-darik eztago bada XIII-garren eunkidarako Zumayako inguruetan bizi lagunak zeudela, bestela eziñ sinistatu genezake zertarako jaso zuten Eleiza bat, batez ere konturatzen bagera denpora aietan oso urriyak zirala Jaungoikoaren echeak eta biar biarrekoak bakarrik egiten zituz-tela, palta ziralako apaizak beren serbizioarako.

Nere iritzia da bada, Alfonso VI-garrenak, erriya jasotzeko eskubi-dea eman zuan aurretik, gaur Zumaya-ren izenarekiñ ezagutzen degun erriya—zegoala sakabanaturik emen eta an, bizi lagun askorekiñ, geie-nak nekazari eta arrantzale artekoak, zeñak zeuden Santa Maria-ko Eleizaren mendean. Baiña oraindik aurrerago jua gintezke gauz one-tan, len aitaturako papera gidari degula. Dio berak onela «...*Eta idu-*

dos ellos y otros muchos por montes e por yermos y recibían muchos males y daños de algunos omes, e por esta razon enviaron nos pedir merced que les mandasemos facer e poblar una villa en que morasen para nues-tro servicio en el lugar que llaman Zumaya.

(1) Vasallos.

(2) Por facer bien et merced al prior y al convento de Santa Maria de Roncesvalles e por almosna de nuestra alma e en remisión de nuestros pecados, dámosles el monasterio de Santa Maria de Zumaya, que es en Guipúzcoa, con términos, con montes, con fuentes, con rios, con pastos, con vasallos e con todos los derechos e pertenencias que han e deben aber.

ki dezatela Abade bat zeñak kantatu eta erregutu deion Jazingoz-koari nigatik eta Erregiña Maria nere emazteagatik, eta Errege Alfonso gure Aitagatik eta beren aurreko leku au jaso zutenagatik».¹

Ikusten denez, agerkai au eman zan aurretik, zeukan Zumaya-ko erriyak izatea, au da 13-garren eunkidaren aurretik. Ona emen paper eskribuetatik dakigun guziya. Onezaz gañera, asko esan lezake bere jatorriaren gaiñian, baiña egia esan biar badet ez naiz arriskatzen gelegi esatera, zergatik nere ustean, kondaira moldatzen duanak utzirik alde batera bere iduriaren² sua, bakar bakarrik artu biar ditu garbi dakizkigun berriak gertatu ez dediñ lenagoko eskribu mota batzuekiñ bezela, zeñari gure egunetan etzayon ematen ezeren indar eta federik.³ Bildur orregatik ez balitzake ¿zenbat gauza esan ez lezazkean! Ager-tuko genduke, beste batzuen iritziya jarraituaz Zumaya dala anchiña-ko *bartulos* zeritzayoten erria, baita ere agertuko genduke beste batzuen ustean nola erri onek *Orio-kin* batera eraztu⁴ zuan dieronde edo errepublika bat, izenez *Morosgi*.

Dena dala, dudarik eztago Zumaya-k dakarrela bere jatorriya aspal-diko denporetatik; eziñ dezakeguna gogorkiro bayeztatu da, noiztik ekarriko duan. Ta au bera, gertatzen da Gipuzkoako erri askorekiñ. Anchiñatik dabilta jakintsuak erabaki eziñik gauzik asko gure erriyaren gaiñian, miresten diradela bere izkuntzarekiñ, ibai eta mendiyan izenakiñ; eta ez dezagun pensatu bakarrik diradela gure artekoak onela itz egiten dutenak; erbeestekoak gurekiñ parte artzen dute lan oetan, ematen diotela azkenik gure erriyari asiera ez ezagutua. Oek onela diradela ¿nork daki baldiñ Zumaya ere, gaur edo bigar izendatu biarko degun erri zarretako errunka edo listan? Siñaleen paltarik eztago, bada erri guchi egongo dirade gure probinzian onek ainbat eche lenagoko eunkietakorik daukana.

Arrezkeroko gertaerak

Urrian bizi diraden erriyakiñ gerta oi dana, igaro zan Zumaya-

(1) E que tengan un capellan que cante e ruegue á Dios por mi e por la reina Doña María mi mujer e por el rey D. Alfonso nuestro padre e por los antecesores que edificaron este lugar.

(2) Imaginación,

(3) Au gertatzen da «Falsos cronicones» deitzen zaiten liburuakiñ, baita ere Gipuzkoan eskribatu diraden beste kondaira batzuekiñ.

(4) Formar.

koarekiñ ere. Ez al zan ondekidatu erri au, berialasen izan zituan banaitak Getaria-koarekiñ ibai baten gainian. Getariarrak agertzen zuten, eurak zeuzkatela ibai artako eskubide guziak. Zertan gelditu zan gauz au eztakigu garbiro, bada Gorosabelek dionez, Zumayako zuzelkuan dauden paperak bakarrik adierazten digute On Gonzalo Moro-k Seguran 1398-ko urtean Azaroan 4-an emandako agerkaiaz erabaki zuala, jakiñ gabe zeñen aldera. Alaz ere sinistekoa da emango zitza-yela Getariarrai partia ibayan, gelditzen zitzayola Zumayari eskubide guztia.

Urte guchien barruan bertitu ziraden lenagoko egazkiak,¹ eta beti ibilli ez zeditzen ontan, egiñ zuten agerkai bat Mayatzaren 2-an 1416-garren urtean, erabakiaz iduki zezatela bi erriyak eskubide berdiña ala arrantzarako nola bere uretan ugarotzeko. Baita ere Zumayako batzar liburuetan agertzen da nola Getariako aurkeztariak,² 1658-garren urtian keiatu ziraden, aitortuaz Zumayako justizia nasten zala Getariarrak egiten zituzten arrantza lanetan, baita ere pagatu eraiten zizkatela ateratzen zuten burniagatik, izanik zeudela libre eta eskubideakiñ. Pro-bintzi-ko batzarra zegoan bildurik Zumayako erriyan eta aditurik berak izendatutako aldimitza³ erabaki zuan Zumayaren alde, agertuaz onek zeuzkala eskubide guziak fundazioko gallaldiatik.⁵ Alaz ere agindu zuan, aurrera Getariako erriyak etzezala ezerchore pagatu len esandako gaian eta bai bakar bakarrik erbeesteetararak.

Deba-ko erriarekiñ ere izan zituan banaitak, Mendaro eta Azpeitia-ko mugaren gainian, zeñak erabaki ziran 1390-garren urtean.

Aurreko buruan agertzen dan bezela Seazko lurak, Zumaya ondekidatu zan garaian, gelditu ziraden erri onen mendean. Bada 1480-garren urte inguruetan ala Seazko nola Oikina eta Aizarnazabal-ko biztanleak apartatu nai izan zuten aren mendetik, eta nola pensatu, ala egiñ zuten iñori kontu eman gabe, ifintzen zirala Zestuaeren azpian. Ez al zuan jakiñ Zumayak aiek egiñ zutena, berialasen alchatu zan kontra, aitortuaz bere arrandea, ala lenengo agerkaiaz nola geroztik egindako bapildeaz.⁵ Etzioten baliatu erri aiei egindakoa, bada 1486-garren urteko Azaroaren 9-an, Tordesillas-en erabaki ziran banaita oek,

(1) Cuestión. Onela Nobia eta Salzedo-k.

(2) Comisionados.

(3) Comisión.

(4) Privilegio.

(5) Convento.

aginduz jartzeko gauzak lenago zeuden moduan. Onela pakia egiñ zan denpora puska baterako, au da 1629-garren urte arteraño, noiz berri ziran Aizarnazabal eta Oikina-ko erriyarekiñ. Baita ere agertzen da nola 1680-garren urtean Zumayako erriyak, lenagoko baldindeari kasorik eman gabe, saldu nai izan zituan erriyan, kanpotik ekarritako arduak eta len baño garestiago. Orregatik len izendatutako erriyak eza-gutzera eman zuten probintzi-batzarren aurrian Zumayaren portamentuba; baiña aiñ gogor eta zekenak zeuden bi aldeetakoak eze, Diputazioak utzi izan biar zuan auzia erabaki gabe. Alaz ere, azkenik, jarri ziran On José Lazkaibar Balda-k egiten zuanera, eta onek garbiro ifiñi zituan bakoitzaren eskubideak 1698-garren urteko Abenduaren 6-an egindako paperez. Dirade oek: I-koa. Ala kontribuzioaren partizioa egiteko nola Alkate, Prokuradore, Eskribau eta gañerakoen gastuak siñalatzeko, deitu biarko zizkatela Oikina eta Aizarnazabal-ko erriyai: II-na. Bi erri oek agertu zezaketela berak nai zuten ainbat bizi lagunakiñ gauza abek erabakitza: III-ena. *Ozpide* zeritzayon zubia konpontzea pagatu biarko zala iru erriyen artian: IV-ena. Ezingo zuala Zumayak Eskribauen errenta geitu erri oen berri gabe eta baldiñ egiten bazuan geldituko zirala beren partia pagatzeko obligaziorik gabe: V-ena. Erri oek gordeko zutela Zumayaren bitezardeak, batez ere kanpotik ardua ekartzera debekatzen zuten partean, bertan egon ezkerro. VI-ena. Len izendatutako erriyak etzeudela obligaturik pagatzera barberuaren errentik, etc., etc. Onela piskabateko pakia egiñ zan erri oetan.

Berriro izan dituzte eunkida ontan, 1818-garren urtean, Zumayak, bi erri oien berri gabe, mutillak soldadutzatik libratzeko kontribuzioa bota zualako. Agerturik Diputazioaren aurrean bi aldeetakoak eta aurkezturik beren arrazoiak, eman zitzaion arrazoiak Zumayako erriyari. Azkenik 1862-ko urtean izan zituan Aizarnazabalkoarekiñ, Afrikako gerraren gastuak estaltzeko botatako kontribuzioaren gaiñian. Aizarnazabalek bere partia eman baño len ikusi nai izan zituan kontuak, eta Zumayak agertu zion ere egondu zirala oitura zan bezela agirian norbaitek billersitu nai bazituan eta etzijoala berriro enkustera. Baiña Aizarnazabalek etzuan pagatzen bere partia eta Zumayak legeari jarraituaz enparatu¹ nai izan zizkan bere gauzak. Aizarnazabalek jo zuan Diputaziora eta emen bukatu zan, baiña ez erri onek nai zuan bezela.²

(1) Embargo.—(2) Oek guztiak aldatu ditugu Gorosabalen liburutik.

Orañ zer dan

Aspaldi onetan asko ganbiatu du Zumayako erriyak. Jarraitu nai izan diyo beste erriyaren bideari, ezeri barkatu gabe, aien neurri eta berdiñean jarri arte. Uda denporan izaten da jendea erruz, Kantabria-ko ichas bazterrean bañuak artzera eta dauzka orretarako bi play, iza-nik onena Itzurun deritzayona. Eta ez dezagun pensatu Zumaya-ren egokida guziya datorrela udako jendearen etorreragatik. Ez. Bere barrutian, azkenengo urte oetan ifiñi dirade diukindi mota askotakoak batez ere idraulikena, soñu aundikoak dierrri guziyan. Au dala bide bere portuak asko irabazi du, eta lenago ichi ta aztuta zegoana kanpo-ko barkuarentzat orañ dauka sartu-irteraasko alde guzietarako.

Erriyak begiratu batean dauka denpora zarretakoaren antz edo iru-dia, bere eche aundi eta zabalakin, baiña geroztik egiñ dirade orañ oituratzen diraden modukoak, edertasun eta egoki aundikoak, eta ez-tago dudarik gero ta geiago berrituko dala, bada nola jendeak daukan gure probintzi maite onetara etortzeko griña aundiya, erriyak ere egi-ten dituzte alegiñ guziak aiei ostatu on bat emateko. Gañera laister irikiko da burni bide bat, zeña dijoan Donostiatik Bilboko urira, ichaso bazterrean dauden uri guztiak joaz eta onekiñ asko irabazten du Zumayak, bada ordu guchien barruan jua liteke bi probintzieta-ko burura. Bakar bakarrik palta da orañ, ainbeste bider pensatutako gauza egiñ dezatela, au da, beste ibilli modu bat errezagotako eta merke-goat Billarreal eta Zumarragako erritara. Orduan bai, esan lezakeala Zumayatik eztagoala beretzat toki urrutirik.

Bere alderdiak dirade chit alai eta ederrak. Oikinako bazterra aif da miragarriya ze, esan lezake Jaungoikoak iñon baño geiago bere eskubak zabaldu dituala leku onetako sortitza apaindu eta jazteko. Al-boan dauka Urola deritzayon ibaya, izanik ots aundikoak bere uretan artzen diraden arrayak. Dauzka bi echadi bata Oikinakoa eta bestea San Migel Artadikoa.¹ Errian bertan daude eche izen aundikoak, echarmak aurrian dituztela beren jaunditasuna aitortuaz. Otsanditsuak dirade beste askoren artian Olazabal-Sasiola, Goiko-dorra, Beko-do-rrea, Dorre-berria, eta Arriola izendatzen diraden jauregiak. Erriya-

(1) Ez guaz emen ezerere eskribatzera oen gaiñian, zergatik dagoan siñalaturik beste gai bat.

ren eskut-armakdira aspaldiko denporetatik San Pedro-ren giltzak, gañean tiara bat dutela eta chalupa bat azpian. Oraiñ idukiko ditu 3.000 gertu biztanle eta esan liteke sei urtetik onontza erdian geitu dala. Eliza nagusiaren gañera dauka moja karmelitarren bapildea 1609-garren urte ezkerro,¹ baita ere Kolegio bat gazteriaren irakasderako, mojak zuzendua. Onezaz gañera eskolak neska eta mutilentzat.

Beste irakurtza batzuek

Kondaira laburcho au moldatzean, ainbeste gauza gogoratzen zait eze, baldiñ ifintzera arriskatuko banitz, seguru nago piška bateko lana banukiala. Eta egiaz erriyak, beren chikitasunian dauzkate milla gauza nora begiak biurtu eta uste izanagatik zerbait esan dala, arkitzen da lan asko egiñ ondorean, len aiñan. Badakit, emen agertuko ditudanak ez diotela argi aundirik emango Zumayako kondairari, baiña alaz ere aurkeztera nua, gelditu ez ditezen emen ta an zabaldurik eta okerrago dana azturik jenderik geienentzat.²

Gauza meatsak erakusten digute paper oiek. Berak esaten dute nola lenagoko denporetan erriko batzar-erabakiak egiten ziraden plazan, jende guziaren aurrean, denak ikusteko moduan. Baiña nola bere biztanleak, bataz besteak chit apartaturik zeuden, askotan gerta oi omen zan batzar-gizonak erdietan ez agertzea, zergatik etzegoan inor eurak deitzera joateko; eta au erremediatzeko ona emen Zumayako alkatearen erabakia. Agindu zuan, andik aurrera, Elizako ezkillik aundienak jo zitzala sei kanpai aldi, iru chandetan, eta batetik besterako utsunan beste bi, Abe Mari bat esateko bitartea gordeaz, eta siñale onekiñ jakiñ zezala erri guztiak eta bere bizi lagunak nola erri-batzarra biltzera zijean. Onek aditzera ematen digu zeñen zentzu aundiyakiñ jarraitzen zuten gure aurrekoak beren eginkizunetan eta zer nolako errespetoarekiñ gordeko ziraden aien erabakiak. Eta gauza denetan ziraden orrela gure aurrekoak, arkitzen eztala beren oituretan ezerchore

(1) Erriko batzar liburuetan agertzen da nola 1640-garren urtean alkatetik aditzera eman zuan, moja oek bere kontra aukeratu Zumayako eskumiku (*) bat, eraman zualako beren eleizara eseri leku bat, San José-ren egunean egiten zuten funtziorako.

(2) Emen agertzen ditugun guziak Zumayako erriko zuzelekuko paperetatik aldaturik daude.

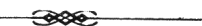
aien izena loitu lezakeanik; orregatik ainbeste aldiz aitatzen digute erbeesteetarrak gure gurasoen izateko modua; orregatik guk ere emen eskribatzen ditugu besterik ezpada oroitu gaitezen aiezaz eta zerbait zerbaitean jarraitu dezagun euren bidea. Oraindik meatsagoak dirade probinziko batzarra erri onetan bildu biar zanerako artu zituzten erabakiak. Badakigu zenbait egokida zeukaten orduan batzar aiek; an erabakitzen ziraden probinzi guztiko gauzarik latzenak, etortzen zirala erriyetako aurkeztariak, bakoitzak agertu zitzan erriyen premi eta bearrak. Geienak ziraden aitona beneragarriak, urteetan ondo eldutakoak, bakar bakarrik begiratzten ziotela erri eta biztanlearen premiari. Zumayan bildu oi ziran, anchiñetako denporetatik batzar oek eta 1640-garren urteko paperetan dauzkagu orduko berri batzuek. Diote ere nola urte artan Zumayari tokatzen zitzayon chanda, zerbait pensatu biarrian zirala gai onetan. Erabaki zuten bada, Dianagusitza eskeintzea Ubillos jaunari eta alkatteak bere gain artu zezala serinolariyak izendatzea, eta azkenik probinziko Goarpelariari eman zezaiola biar zituan ainbat, egur, ikatz eta oi, botiaz onetarako bi arbola, erriko arbolariatik. Berriro, 1729 garren urtian bildu zan probiñizi batzarra, eta erriak erabaki zuan emen ifiñiko ditugunak: Goarpelariari biraltzea napar ardo zagi bat, sebokandelak eta sei egunian biar zuan ainbat ikatz eta egur; Diana-gusiari bi ochaba ardo, kandela, ikatz eta egurra sei egunerako; eta batzar-gizonak artu biar zituen echetan ezer palta ez zediñ pensatu zuten biraltzea aurretik ardoa eta ematea biña dobloi, baita ere erabaki zuten uri-tzailea etortzen zan gaubian eman biar zitzayona, au da, berrogei ta amar eskuteko; sermolariyari 240-na errial; Azpeitiko sakristabari egun errial San Ignazio ekartzeagatik; seinu dukateko atezayai, etc., etc. Azkenik eunkida onetan maiz bildu dirade batzar oiek Zumayan, zeñak adierazten diguten erri onen balioa.

IGNAZIO BELÁUSTEGI-KOAK.

(Bukatuko da)

ZUMAYA-KO ERRI ETA BERE SEME GOGOANGARRIEN KONDAIRA

(BUKAERA)

San Pedro eta Santa, Maria-ko Eleiza,

Aurreko buruetan azaldu degu nola Errege Sancho IV-garrenak, 1292-garren urtean donekidatu zion Ronzesballes-ko bapildeari, Santa Maria deritzayon bakartegia bere lur, iturri, ibay, lar eta gañeron-zeko gauza guztiakiñ. Eztakigu, gauza garbirik, zergatik Errege onek Bakartegiaren izenarekiñ ezagutzen duan Eleiza au, baiña kondaira gidari degula zerbait garbitu genezake. Onek adierazten digu nola lenagoko denporetan apaiz edo abadiak bizi izandu zirala erriyetan eche batian, bapilde moduan inguraturik, idukiaz *abad-e* bat bere buru eta agintaritzat. Emendik dator, dudarik gabe, euskal-izkuntzan *abad-ea* deitzea apaizari eta bakartegi edo monasterioa, serbitzen zuten Eleizari. *Abad-e* oen mendian zeuden bertako eta inguruetakoko biztanleak, urteoro onenbesteko bat emanaz. Askori iruditutako zayo, etzala izango jende aien izatea bizi izateko alai eta pozgarria, bada gorputz eta animaz katigaturik zeuden eta apaizaren mendean; baiña ondo begiratzen bade-gu orduko legeai eta jendearen izateko moduari ezagutuko degu, etzala aien gogor eta aztuna zeukaten pisuba. ¿Nork eztaki denpora aietako jendearen bizi izateko modua? ¿Nork orduan zeuden legeak? Bazterrik geienetan zeuden jaunchoak beren jauregieta, beti ichoitzen eta bidea egiten noiz ta nola menderatuko zuten beste leku bateko Jauna. Onetarako deitzen zituzten beren mendean zeuden jendeak eta nai ta nai ez, atera biar izaten zuten gudara aien asmo eta

desio bat betetzeagatik. Etzegon beste legerik ezpazan jaunchoaren asmoa, eta esan genezake gezurtatzeko bildurrik gabe, gure menditarren bizitzak aien asmoaren zinzillik zeudela. Orregatik arrazoi aundiarekin dio eskribatzalle batek, obia zala milla aldiz jendearen izatea apaizaren agintean eta ez jauncho odolkiroagan. Gañera, kondairak agertzen dute, askotan gerta oi zala, edo urte charra zalako edo beste doakaberen bat gerta zitzaitezake, ez idukitzea errenta pagatzeko modurik, eta orduan ez bakarrik barkatzen zizkaten urteoroko neurtatea, bai ta ere laguntza ematen zien beren estuasunetan. Eta ¿benturaz irakorten da onelakorik jaunchoen aldetik? Ez. Etzien baliatutzen ezeren aitzakirik. Onek eztu esan nai, gure egunetan berritu biar genduzkeala orduko oiturak. Geiegi dakit eta ezagutzen det, asko ganbiatu dutela gauzak eta eztaukala jendeak bildurrik alde orretatik, baiña alañen gertatuko balitz ere ¿benturaz gaizki itz egiteko arrazoirik bai aldegu? Ez. Alperrik iru edo lau Eliz-etsayek onen menderatasuna ikusi ondorean negar egiten dute, saminduz jendearen izateaz; or dago kondaira, eta bere orrietan, iñon baiña garbiroago agertzen da zer gertatu oi dan bere mendean jendea egondu dan denporan. Ez nua geiago luzatzera gai onetan. Oraindañokoa ere neurritik kanpora esan degu; baiña us-tez ezta aĩn arrazoi gabea, zergatik kondairalaren egitekoa ezta bakarrik egindeak argitaratzea, baita ere denporak denporekin elkartzea, atereaz emendik aurrerako erakasdeak.

Len aitatu degun Erregeak, Ronzesballes-ko bapildeari eman zizkan eskubideak dirade chit aundiak. Beragatik eziñ zitekean Eleiza onezaz iñor jabetu, gelditzen zala beti betiko aren mendean. Alaz ere, nola bapilde artako errelijiosoak etzeukaten beren artian biar ainbat jende, eleiza onen serbizioarako, batetik urruti zegoalako berak bizi ziran lekutik eta bestetik errelijioso eskasi aundiya zegoalako, ifiñi zituzten ordeko apaizak, ematen zizkatela lan orregatik amarren eta primizietatik artzen zuten irugarren partia, utziaz laugarren puska bapildearentzako, eleiza onezaz zeukaten eskubidearen siñalean. Gerora dio Gorosabel-ek dirutan artzen zutela apaizak beren partea, bi al-

(1) Otorgámosles que lo hayan libre e quito por furo de heredit para siempre jamás ellos e sus sucesores; para dar e vender, e empeñar e camiar, e enagenar, e para facer de él ó en él todo lo que quisieren como freires deben facer de las cosas de su órden. En tal manera que no puedan vender, nin dar, nin enagenar á iglesia, nin á otra orden, nin a otra reli-gión sin nuestro mandado.

deetakoen iritziarekiñ. Denbora laburrian egondu ziraden pake onian, bada nola Zumaya-ko erriya gero ta geiago irabazten zijoan ala biztanleetan nola gañeronzeko gauzetan, ezaguturik eurak naikoa zira-la Eleiza sostentzeko iñoren mendian egon gabe, alchatu ziraden ainbeste aldiz aitatutako bapildearen kontra aitortuaz eze, andikan aurrera etzijoazela pagatzera beren partia, eta beste ainbeste agertu zuten apaizak. Eztegu pensatu biar ezereen arrazoirik gabe artu zutela asmo ori. Agertu zuten denporak eta gauzak lenagotik chit ganiaturik zeudela eta etzegoala orduko konturik, eta ezagutzen bazuten ere orduan ala konbeniko zala, aurrera eziñ zezakeala beti orrela jarraitu. Gañera adierazten zuan, galduak zeuzkala bapildeak bere esku-bide guziak Eleiza arren gaiñian.

Oek guztiak gertatu ziran 16-garren eunkidan, eta ordurako Eleiza onenganako eskubide guziak aldatu ziran Nafarro-ko erregeetatik Austria-koena; Ronzesballes-ko bapildean zeukaten agintea Erregeak. Beragatik Felipe II-garrenak, 1570-garren urtean ifiñi zion auzia ala erriyari nola apaizari, eskatuaz bapildearen buruzari eta zuzejaun bezela, lenago oituratzen zan errenta. Eztago aztarrenik, zer egiñ zuan erriyak Erregeari auziaren ondorean, baiña sinistekoa da lenago bezela jarraituko zutela, bada berriro 1593-garren urtean izan zuten gai onetan bertan auzia eta beste bat 1635 garrengoan, Felipe IV-garrenaren egunetan.¹ Onenbeste aldiz gauza auzitara eramana-gatik, ikusten dana da, etzutela iñoiz ere erabaki biar bezela, eta desiaturik bi aldeetakoak beiñgoan gauzak garbitzea, bildurik Zumaya-ko erriko batzarrian 1641-garren urteko Ilbeltzian, Ronzesballes-ko aurkeztariarekiñ batian moldatu zuten *baldinde* bat, zeña Aita Santu Inozenzio X-garrenak bere baimenarekiñ gogortu zuan.² Beragatik erriyak ordutik aurrera eman biarko zion Ronzesballes-ko bapildeari bederatzireun dukateko lenagoko errenta edo amarrenaren ordian, zeñak ifiñi-ko zira-den zensuan.³

Arrezkero ez dute izan beste zer esanik gauza onekiñ, bada den-

(1) Zumayako zuzelekuko paperetan agertzen da nola auzi onetarako billatu zituzten 600-eun dukateko.

(2) Baldinde onetara agertzeko Zumaya-ko erriak izendatu zuan On Juan Olazabal-koa, bertako semea eta Errege Felipe IV-garrenaren goar-pelaria.

(3) Gauza oek guziak ondo konpontzen dira bere zuzelekuan argitzen diran paperekiñ, bada oek esaten dute nola gero, au da 1680-garren urtean, erabaki zuten pagatzea zor ziran 300 dukateko, erri guzien artean.

porak jua diran bezela, iñork eztu konturik artu eta aztu dirade lenagoko auzi eta zer esanak. Baiña ondo begiratzen badiegu gertatu ziran gauzai eta auzietan erabaki zutenai, oraindik zer pensatu eman lezake gauz onek. Batetik lenengo auzia erabaki gabe gelditu zan; bestetik 1641-garren urtean egiñdako paperak, bakarrik agertzen du zer errenta eman biar zuan erriyak eta eztu ezer esaten zeinzentzat gelditzen zan beraganako eskubidea. Egia da, denporekin, Zumaya-ko erriya Eleiza onezaz jabetu zala; orain jakin nai lezakeana da ia eskubiderik zeukan onetarako. Nere iritzia gai onetan da au: naizta Erregeak ezpadauka eskubiderik Eleiza onezaz, badira *komudagoaz* sinaturalrik dauden dauzkatena; begiratzen badegu kondairen aldetik, oraindik dauka besterik ezpada zuzejaunde oneretsua Ronzesballes-ko bapildea ren gainian eta era onetan bertan Zumaya-ko Eleizan.

Eztakigu noiz Eleiza onek ganbiatuko zuan Santa Maria-ren izena orain daukanagatik, au da San Pedron-gatik. Eskribatzalleik geienak diote gertatuko zala Eleiza beritu zuten garaian, au da XV edo XVI-garren eunkidan.

Zumaya-ko seme argidotarrak

Erriaren kondaira agertu ondorean ¿zer ederragorik, bere seme leialen bizitza eta egindeak argitaratzea baño? Ez genioke lenengo zatiari merezi duan azkena emango baldin esarriko ez bagenioke beste puska au; bada berez daukan gloriya asitzen da jakiten ditugunian gizon otsanditsuenak. Kendu dezayogun Erromako kondairari ala Zesar eta Ponpeyo-ren eta beste gudalari askoren izenak, nola Zizeron, Birjilio eta beste jakintsuenak; estali ditzagun Grezia-koan Alejandro-renak, Omero eta Esiodorenak; eta oiek eta beste gañerako gizon argidotarren aomena galdu ondorean, galdetu dezagun zer gelditzen dan kondairarako. Orregatik eziñ lezake erriyaren kondaira biar bezela moldatu eta eskribatu, nola ta ifintzen ez ditugun ondorean bere semen egindeak, bataz besteak osatzen diradela.

Baltasar Echabe-koa¹

Echabe jaio zan erri onetan XVI-garren eun kidan. Denpora aieta-

(1) Gizon onen gainian emen ifintzen ditudan berririk geienak, arturik daude On Francisko Lopez-Alen «Iconografia biográfica de Guipúzcoa» deritzayon liburu baliosotik.

ko legeai jarraituaz jua zan Ameriketara, artean gaztea, non laister desegokatu zituan ekintza onenak, izanik Mejikuko Aditzallea.¹ Baiña, euskalduna beti euskaldun, etzan aztu, naiz ta bere jaiot erritik aparte bizi, emen laga zuan lurraz eta kupiturik gure izkuntza ederrak zekarren izate eriozkoaz, eskribatu zuan liburu bat, nolabait ordaiñtzeko jendearen oztasuna euskerarenganako. Izendatzen da liburu au *Discursos acerca de la antigüedad de la lengua Cántabro-bascongada* eta moldizkiratu zan Manila-ko urian 1607-garren urtean.²

Izandu zan gañera Echabe pintatzalle gañ-gañekoa. Biurturik bere echea eskolan, emazteetik asi eta azkenekorañoak ziraden lanteki mota onetan bizi otsanditsuak, batez ere emaztea (zeña Zumayaren izenarekiñ deitzen zuten bere erriyaren oroimenean). Nola seme Baltasar ere zan chit sonatua, aitaren lanak ezagutu izan dirade *Echabe zarraren* izenarekiñ eta semearenak *gaztearenarekiñ*. Echabe *zarraren* pintura lan aomen aundienekoak dirade, bata Santa Isabel-en lkustamena eta bestea Jesukristo eta bere Amaren Agertuera San Franzisko-ri. Oek daude gordeak Mejikuko «Bellas Artes» esaten dioten eskolan. Baita ere dirade balio aundikoak Erregeen adorazioa eta Jesukristoren baratzako orazioa. Ara zer esaten duan azkenengo lan onegatik katalaniko pintatzalle bikañ batek: dio ere ez duala ikusi iñoiz Jesukristoren arpegi irudia, aiñ mantso, samiñ eta zerugorik, arritzen dala nola gure lurrean Belazkez eta Murillo aomen aundikoak agertu baño len, Ameriketaz zegoan Echabe-ren tamañako maisuba.

Mejiku-ko alde guzietan daude banaturik *Echabe zarraren* lanak, eta bapilde, Eleiza, eta aberats echerik geienetan aurkeztatzen dirade gauza aundiyak bezela. Ez geiago luzatzeagatik gai onetan ifiñiko ditut emen bere lanik siñalatuenak.

San Ignazio-ren gloriya bat eta koloniko Birjiñaren martirioa 1610-garren urtean egindakoa.

San Apronioren martirioa 1612-an.

Santa Katalinaren martirioa, 1640-an.

Aita San Franziskoren bizitza. Zegoan bere bapildean.

Aita San Franzisko Paula-koa, 1625-garren urtean egindakoa. Dago Guadalupe-ko sakristian.

(1) Oidor.

(2) Esaten du len aitaturako eskribatzalleak, gure egunetan lan au argitaratu dala. Ez det ezagutzen ez berri ta ez zarrik.

Santa Zezilia, San Agustiñen bapildean.

San Lorenzo-ren martirioa. Dago Mejikuko eche batian.

Denetan ballotsuena da, esaten dutenez *Famili Donatia*, zeñaren gaiñian itz egitean eskribatzalle batek dio eze, izan litekeala beste pin-tatzalle batzuek ordaintzea egintzan, baiña ez sortzean.

Ona emen itz laburretan eskribatzalle batek beragatik esaten duana:

Él es pintor, y es autor,
Y tan bien escribe y pinta
Que honra el pincel y la tinta
Y en ambos tiene primor.

On José Ibañez Sasiola-koa. Gorosabel-en liburuan arkitzen di-tugu erri onetako gizon ospatsu asko, baiña aiñ dirade laburrak ema-ten dizkigun berriak eta beste alde batetik aiñ denpora guchi daukat izendatzen dituanen egindeak garbitzeko eze, naiz ta nere gogoz kontra besterik ez tet egingo baizik aldatzea emen, ark argitaratzen dituanak. Sasiola izandu zan Portugal eta Ingalaterra-ko Bialkiña eta zegoan or-nituta *Jarretera* deritzayon ordekidatzeaz.

On Iñigo Goiburu-koa. Beraguas-ko Erondaria.

On Martín Ruiz Arteaga-koa, bere illoba eta ondorengoa eron-dean.

On Franzisko Ganboa-koa, Santiago-ko zalduna.

On Juan Olazabal-koa, Felipe IV-garrenaren goarpelaria eta ze-ñaren izena aitatu degun aurreko buruetan. Bere jaiot-erriyan onde-kidatu zuan ume eskola bat errenta galantekiñ. Eskola onen zuze-jauntzea dauka Zumayako erriyak.

Oezaz gañera dirade emengoak *On Juan Zigaran-goa*, *On Marti-nez Mancisidor*, *On Juan Elkano-koa*, *On Pedro Aizaga-koa* eta *On Juan Azpiazu-koa*, denak aomen aundikoak.

Ermani, Lizenciado. Zumaya-ko Erretorea, zeña Aita San Fran-zisko Borja-koarekiñ juan zan eta sartu zan gero Jesus-en lagundian.

José-María Zubía-koa (Mari)

Irakorten baditugu gure erriyan eskribatu diraden libururik geie-nak (ez denak), benturaz eztegu arkituko gizon otsanditsuen artian *Mari* -ren izenik; baiña galde zaigun ichasoko bagen artian bere bizitza igaro duan jendeari, eta oiek naiz ta jakintsunak oituratzen

dituzten arrazoiak emango ez badizkigute ere, beren itz laburra kiñ geiago adieraziko digute gai onetan, beste askok baño.

¿Zeñ dan José-María Zubia-koa? Ez dezagun onela deitu, zergatik iñork ez digun eranzungo. Galde dezagun zeñ dan *Mari*, eta orduan bai, orduan ichaso bazterreko arrantzale guziak ao batez esango dute, ura izandu zala eunkida onetako gizonik irmeena; berak ichaso arroari kendu izan ziola bere besoetaz jende askoren bizitza; bera itz batian zala euren aingeru guardakoa. Orregatik bere bizitza eta egindeak moldatu eta eskribatu litezke bi itzetan; baiña aín gauza guchirekiñ eztegu etsi biar. Gizon guziak uzten dute beren ondorean siñale edo urilde¹ bat, chalupak uzten duan bezela, batzuek beren eginde zorigaitzokoetan, besteak zorionekoetan eta emen ifiñi biar ditugu gure begiak.

¿Zenbaitek zor dio *Mari-ri* beren bizitza? Zenbait emaztek beren senarrenak? gurasoak semearenak eta semeak aitarenak? ¿Baiña zertarako ari gera izketan geure kontura? Isildu gaitezen leku emateko bere eginde gogoangarriari.

Begira dezagun. Ichaso barruan dabill chalupa bat gora ta bera, beñ batian bere bagaren tontorrian agertzen dala, bestean bere sabelean obiratzen dala eta chalupa orretan iru gizon eriotzarekiñ guda gogorrian. Jendea kupiraz beterik dago ikustean aien antsiak; iñor ere ezta aurreratzen laguntza eramatera zergatik beren bizitzak arriskatzen duan. Onetan agertzen dirade bederatzi gizon, eta oien aurretik buru bezela beste bat. Sartzen dirade chalupa batean; badijoaz arraunean; jendea arriturik itzik gabe dago; garaitzen dute nolabait aize gogorren indarra; balantzaka dijoaz.... baiña ez dio ajolik. Aize ta bagaren indarrak sartzen ditu Zurriolako ao oso osoan; alaz ere mariñelak ernai daude eta.... ordu erdi baten ondorean jasotzen dituzte beren chalupara iru gizon, erdi illik, zeñak zeuden eldurik ol zati bati. ¿Zeintzuk dirade gizon oiek? Oiek dira *Mari* eta bere lagunak. Jendeak pozen pozez artzen du bere besoetan *Mari* eta eztaki zer egiñ berari. Bera berriz lotsaturik bezela ateratzen da, ainbeste jenderen olagaren artetik.

Donostiako uriak gogoratu naian *Mari-ren* eginde ura, bere Biltoki nagusian eman zuan diakinde bat. An zegoan *Mari* lekuri siñalatuenean, jende guzia berari begira eta festa bukatu zanian iristen da

(1) Estela.

Mari iruditegira bere eskuetan koroa bat duala eta ematen diyo egin-taririk aurrenekoari esanaz: *Au eman dirate zuretzat*. Eta onek eran-zuten diyo chit egoki: Ez neretzat, zuretzat da ori ifiñiaz bere ko-petan. *Mari* arkitu zan orduan zer egiñ etzekiela, malkoak begietatik iristen zitzaizkala.

Egi aundiya diyo anchiñetako esaera batek *Sicut vita finis ita*. Nola bizitza ala eriotza. *Marik* igaro zuan beria ichasoari lapurtuaz bere anaien bizitz asko eta azkenean obra aundi eta errukizko onetan ill biar zuan. Ara nola gertatu zan bere eriotza. 1866-garren urteko Ilbeltzaren 9-an goizian goiz atera ziran Donostiako arrantzaliak icha-sora; andik laister aserratzen da au, aditzen dirala bere marru gogo-rrak; iñor ezta agiri... azkenik agertzen da chalupa bat eta bere barruan datoz mariñelak, geienak umeak, baiña bagak ito bearrian. Jendeak begiratzen du *Mari* dagon aldera. Onek eztu iñoren aginduaren bia-rrik. Sartzen da chalupan bere lagunakiñ; ichaso barruan ezkututzen da... ezta ezer ikusten. Igarotzen da ordu erdi bat... osoa, eta... *Mari* ezta agiri. Juaten dirade bere billa beste bi chalupa eta oek... ¡negar-garriya! dakarte berria esanaz *Mari* galdua dala. Jendeak au aditzean alde egiten du ichas bazterretik negar malkoak begietan dituztela eta biotzetan samiña eta esanaz beretzat: Jainkoak emango zion merezi zuan ordaiña.

Donostia-ko uriak, naiz ta Zumayan jaioa izan, jaso diyo oroi-mengarri bat ichaso ertzean nun irakorten diraden itz oek:

A LA MEMORIA

DE

MARI

(JOSÉ MARÍA ZUBÍA)

HUMILDE PESCADOR QUE CORONÓ

UNA VIDA DE ABNEGACIÓN HERÓICA

MURIENDO TRÁGICAMENTE AL

DAR AUXILIO A VARIOS NÁUFRAGOS

EN 9 DE ENERO DE 1866

SUS ADMIRADORES.

Azkena

Etorri gera azkenengo burura, eta ezte bukatu nai lan au aitortu gabe, Oraíñdañoko eskribu lanetan eztetala iñoiz ere pozkida aundia-

goarekiñ jarraitu, eta daukatan damuba dala ez izana Zumaya-ko erriyak diña aiñakoa, bada bera moldatzian estroputz egiñ det nere indarren ezerezarekiñ biar ainbateko bukaera emateko. Alaz ere, gelditzen zait zerbait egiñ dedan poza gure izkuntza maitearen alde, aldatzian eta eskribatutzian nere lurreko erri baten izate eta semeen doaiak.

Emen ifiñi ditudanaz gañera beste asko esarri zezakeyon kondairacho oni, baiña len agertu dedan bezela, nere iritzian ez ditugu nastu biar kondairan ondo garbitu gabe dauden gauzak. Orregatik utzi ditut alde batera aoz-ao entzun ditugun guziak, aldatuaz bakarrik ziur da-kizkigunak, zergatik Zumayak bezelako eginde eta jatorriya dauzkan erriyak bere kondaira apaintzeko, eztu beste laguntzen biarrik.

Jainkoak nai dezala esnatzea gure erriko semeen gogoak lan mota oetara eta batez ere gure euskera gordetzeko modua egitera, bada onekiñ ezagutzero emango dute beren lurraganako amorioa. Obraz, ez itzez, esaten du anchiñako esaerak, amorioa agertzen dala.

IGNAZIO BELAUSTEGI-KOAK.

Noticias bibliográficas y literarias

Nuestro respetable y querido amigo Mr. l'abbé Haristoy, vicario de Ciboure (Francia), ha publicado recientemente con el titulo de *Peregrinación á Santiago de Compostela, calles y caminos romanos y establecimientos hospitalarios en el país basco*, un libro muy interesante, que cautiva al lector, tanto por el estilo como por los datos que contiene.

Tan precioso trabajo viene á ser de suma utilidad no solo á los eruditos sino al público en general, que hallará en su lectura un conocimiento perfecto de la importancia histórica de aquel renombrado santuario, digno del gran apóstol patrón de España, á la vez que noticias valiosísimas acerca de los usos y costumbres de los bascos, á cuyo estudio viene consagrándose Mr. Haristoy durante toda su vida.

Felicitémosle cordialmente, deseando que dicha obra sea pronto traducida, que bien merece serlo, y le damos las más expresivas gracias por el ejemplar que con cariñosa dedicación se ha servido enviarnos.

